

CENTRO EUROPEO DI STUDI TRACI

Anul XIV. Nr. 131

Octombrie 1985

Noi Tracii

00187 - Roma, Foro Traiano, 1-A

Tel. (06) 679.77.85

LE DANUBE, BERCEAU ET VOIE DE COMMUNICATION EUROPEENE

par le Prof. JOSEPH CONSTANTIN DRAGAN

Je voudrais attirer l'attention sur tous les grands fleuves, non pas comme barrière mais comme *lignes de convergence* et souligner surtout l'importance du plus grand fleuve en Europe, c'est à dire le Danube.

Les historiens ont sacrifié beaucoup de temps pour étudier les fleuves d'autres continents, mais très peu d'entre eux ont étudié le Danube, malgré que le Danube signifie beaucoup plus pour l'Europe. Ce qui a été le Nil pour les Egyptiens et le Tigre et l'Euphrate pour les Mésopotamiens et autres, le Danube est pour les Européens.

Dépuis que le Danube existe - à peu près un million d'années - quand les Carpates ont été coupés par tremblement de terre ou érosion, il a été laissé un passage très étroit (en juillet j'ai fait une croisière sur le Danube en passant par les détroits appelés les Cazanes-Chaudière où il y a un passage seulement de 130 mt. mais profond 100 mt.). Quand l'Istre et le Danube se sont reliés, ce dernier est devenu le plus grand fleuve du continent et avec le climat favorable, il a favorisé le développement de la population. Je parle du climat favorable, parce qu'après 13.000 ans, le climat change, à cause du «mouvement précessionnel». Le développement de la civilisation pendant 13.000 ans est suivi par une période de 13.000 ans de *non* civilisation, à cause du froid, de la neige, des glaciers qui ont été et vont revenir à nouveau en Europe et en Amérique. Suivant un calendrier géohéliothermique précessionnel de ma conception, nous avons encore 4.500 ans à disposition pour continuer à développer notre civilisation.

A cause de ces conditions favorables de vie, la population s'est développée beaucoup. Tous les auteurs grecs ont écrit de la Hyperborie, avec du blé, du miel, «le toisson d'or», du caviar, utilisé déjà à cette époque. Parmi les auteurs modernes, le *seul* qui parle du Danube c'est Vere Gordon Childe qui a publié son livre «The Danube in Prehistory», soutenant son importance comme ambiance de vie et de communication et convergence en Europe.

Le «Centre Européen d'Etudes Thraces» de Rome, sous la couverture de la Fondation Européenne Dragan et de la Maison d'Editions Nagard envisage de rééditer ce livre parce qu'il semble oublié, malgré que Vere Gordon Childe vient d'être confirmé dans sa théorie sur l'importance et la fonction du Danube, par les grandes découvertes archéologiques en Roumanie, en Bulgarie (la petite Thrace), en Yougoslavie, etc.

Et pourquoi les fleuves sont importants comme lignes de convergences? Parce que notre première nécessité permanente est l'eau, notre corps étant formé au 75% d'eau; il a besoin de protéines des animaux, poisson, gibier et d'autres animaux qui existent le long d'un fleuve; ensuite il a besoin de sel (voilà Salzbourg comme elle est bien située au centre de l'Europe et se relie -Salzach, Inn - au Danube et tant d'autres sources en Roumanie etc.).

Pour toutes ces raisons sur le Danube se sont développés les Thracos-Geto-Daces en Dacie-Roumanie, en raison d'une centaine de tribus, qui ensuite ont dû émigrer vers toutes les directions des vents: ainsi vers Haemus aussi. Voilà la première tribu des Dardanes qui descendent au Sud, passant par les détroits (Dardanelles) ils fondent la ville de Troie; les Achéens, les Doriens, les gens de la Lydie, Mysia, Phrygie, qui fondent des états en Anatolie.

A leur tour une partie de la population d'Anatolie a dû émigrer, après une grande sécheresse de durée, vers l'Ouest, c'est à dire en Italie, où une partie «des peuples de mer» a débarqué sous le nom de Tirsens et d'Etrusques et

Au Congrès d'Etruscologie de Florence.

ont développé la première civilisation italienne (Unesco a déclaré cette année 1985 l'année de l'anniversaire des Etrusques; à Florence au mois de mai a eu lieu un grand Congrès d'Etruscologie); les autres en Ibérie, où ils ont débarqué sous le nom de Tartesses et on développé la première civilisation ibérique. Voilà comment on retrouve une certaine unité d'origine parmi les peuples dans la Méditerranée.

Dernier point, le Danube a offert la meilleure, la plus grande voie de communication; justement Childe démontre comment le Danube relie par le fleuve Main et Rhin la Mer Noire et la Méditerranée avec la Mer du Nord, où il existait un mouvement commercial très actif même à l'époque ancienne. Même le long du fleuve il y a des rivières qui relient aussi l'Europe au Danube et par d'autres voies à la Méditerranée et l'Adriatique.

Pour conclure, je voudrais recommander qu'enfin l'étude sur le Danube, ligne de convergence, soit réalisée avec plus d'intérêt... avant que le climat change dans les 4.500 prochaines années!

J. C. D.

CERCETAREA ISTORICĂ ȘI TRADIȚIILE POPULARE

de ALEXANDRU MADGEARU

N. Bălcescu, în studiul său programatic din 1845, *Cuvânt preliminar* despre izvoarele istoriei Românilor, afirma necesitatea folosirii de către istorici și a tradițiilor populare pentru a reconstitui trecutul Românilor, dar nu într-un mod naiv, necritic și entuziast: «Treaba agerei critice a istoricului este să deosebească dintr-aceste laturi, ca și din toate celelalte, adevărul de falsitate, și să se poată bine folosi». O asemenea abordare a folclorului rămâne încă, în bună parte, un deziderat.

Dar pot oare constitui legendele și alte creații folclorice un izvor istoric?

Dacă romanticii îmbrățișau această opinie, istoricii pozitiviști au contestat posibilitatea păstrării unor date istorice în creațiile populare și a utilizării lor de către istoriografie. Ferdinand Lot afirma chiar că «poporul nu-și amintește nimic. Cele mai mari evenimente trec peste el fără a lăsa vreo urmă». Dacă romanticii au ajuns la supralicitarea informației orale folclorice, pozitiviștii s-au situat pe o poziție diametral opusă. Între un exces de fantezie și un exces de critică devenea necesară o poziție intermediară, o sinteză a celor două orientări, cum spunea Gh. Brătianu. O asemenea largire a

orizontului istoriografic este legată de depășirea concepției îngust-positiviste prin revoluția înfăptuită încă din anii '30 de Școala «Annalelor». La noi, rezultatul acestei schimbări de optică a fost cartea lui Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, care rupe cu neîncrederea în tradiții. După cum sublinia și V. Râpeanu, ideea fundamentală a acestei cărți este că «a respinge în totalitatea ei o tradiție istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greșeală tot atât de vădită ca și însușirea ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuție a spiritului critic».

O recentă etapă în valorificarea tradițiilor cu substrat istoric o reprezintă lucrarea lui Paul Simionescu, *Etnoistoria*, 1983. Într-o perspectivă interdisciplinară, autorul consideră că metodele criticii istorice pot fi și trebuie să fie aplicate și la aceste documente orale care sunt tradițiile, urmărindu-se pe de o parte stabilirea autenticității relatărilor, iar pe de alta a veridicității lor, cu alte cuvinte a existenței unor elemente reale în structura imaginară.

Un domeniu care-și așteaptă abordarea într-o asemenea nouă perspectivă, pornind de la considerațiile teoretice din cartea citată, este cel al tradițiilor populare care se referă, într-un fel sau în altul, la Romani sau chiar și la Daci.

Poate că această afirmație ar părea surprinzătoare. Există oare asemenea tradiții? O atare îndoială este de bună seamă îndreptățită, căci sunt destule exemple de legende falsificate, fabricate de «culegătorii» lor. Să nu uităm că întreg curentul romantic european pornește și de la un fals de proporții: poemele lui McPherson atribuite de acesta bardului celt Ossian. Însuși Hasdeu nu ezita să falsifice documente și chiar un portret pentru a-și susține ideile. Această împrejurare nu trebuie să ne facă să trecem cu vederea alte tradiții a căror autenticitate este certă. Exemplul cel mai la îndemână e împăratul Traian, care supraviețuiește în diferite legende, texte poetice sau toponime. Pe de altă parte, însă, unele din relatările respective sunt ori contrafăcute, ori influențate de literatura cultă răspândită prin școală.

Informațiile sunt mai numeroase decât s-ar putea crede la prima vedere. Sarcina cercetătorului este într-o măsură cea precizată de Bălcescu. Ea nu se reduce însă la stabilirea autenticității relatărilor (care ar fi echivalentă cu o critică externă a documentului. Marea dificultate este relevarea acelor elemente de istoricitate, dacă ele există) din conglomeratul mitic sau imaginar, în structura căruia au putut supraviețui o vreme foarte îndelungată. Căci - aprecia folcloristul Ov. Bârlea - «adaosurile fantastice fac parte din repertoriul clișeele populare pentru a înrubrica anumite figuri sau fapte, ceea ce ajută simțitor la detectarea învelișului legendar. Sub acest înveliș protegitor împotriva uitării, faptele au putere de dăinuire mai mare, uneori de întindere excepțională, aproape neverosimilă» (*Folclorul românesc*, vol. 1, 1981, p. 130).

În sfârșit, credem că nu este lipsit de interes și un studiu adiacent făcut asupra falsurilor și a tradițiilor deformate (de inspirație cărturărească). El ar putea fi o contribuție la o istorie a mentalităților românești în veacul trecut (căci majoritatea acestor tradiții au fost consemnate în sec. XIX).

Desigur că nu poate fi scrisă o Istorie pe baza tradițiilor populare, chiar dacă ele sunt supuse unei critici oricât de severe. Ar fi o utopie, precum uluitorul eșec care a fost *Dacia preistorică* a lui N. Densușianu. Uluitor, pentru că este surprinzător faptul că temeinicul autor, între altele, al *Revoluțiunii lui Horea* și al câtorva volume de documente din seria Hurmuzachi, a scris și o carte în care spiritul critic lipsește cu desăvârșire.

Faptul că s-a ajuns la un asemenea rezultat nu trebuie să ne intimideze așa încât să lăsăm uitării bogatul material (care e adunat doar în parte în *Dacia preistorică*).

Este ceea ce am început să fac. Treptat, voi face cunoscute unele dintre rezultatele la care am ajuns.

II.

Deocamdată este prematură publicarea unor tradiții care pot fi socotite ca având elemente de istoricitate. Mă voi mărgini doar la un specimen de ceea ce mi se pare a fi un fals categoric. Învățătorul din Florești-Dolj trimitea în răspunsul la Chestionarul lui Densușianu o legendă care nu e altceva decât o copiere naivă a... legendei întemeierii Romei. Este o mistificare grosolană. «Culegătorul», în dorința de a-i da autenticitate, a modificat numele proprii așa după cum credea el că ar fi sunat în gura poporului. Astfel, Latium devine Laț, Roma - Râma, și apare chiar și Titus Tatius, pre numele său Tațu. Relatarea a combinat-o cu o alta în care se vorbește de Traiu (= Traian) care, după ce i-a supus pe Dași (= Daci), a adus aici oameni și a întemeiat Țara Românească. (Este reprodușă în Tony Brill, *Legende populare românești*, București, 1970, pp. 34-36). Credem că nu mai este nevoie să insistăm asupra «autenticității».

Se poate stabili, în linii mari, o *scară* a autenticității informațiilor:

1. Certitudine maximă poate fi acordată *documentelor oficiale* (acte emise de cancelariile țărilor române, rapoarte diplomatice sau militare). Putem fi siguri că nu există mistificări. Din păcate, aceste izvoare nu ne oferă de obicei decât date de natură toponimică (și acestea sunt importante).

2. O obiectivitate destul de mare o au *relatările călătorilor străini sau ale altor autori străini*. Desigur că se impune o examinare de la caz la caz a autenticității informațiilor consemnate, în funcție de obiectivitatea generală a autorilor respectivi.

3. *Cronicile medievale românești* sunt și ele o sursă de tradiții populare, însă cu condiția de a discerne informațiile de această natură dintre cele de origine cultă.

4. *Culegerile de folclor* făcute nu prin chestionare, ci personal de către

culegător. Credem că nu poate fi pusă la îndoială buna credință a unui Rădulescu-Codin sau S. Fl. Marian. Aici autenticitatea e dată de faptul dacă tradiția a suferit ori nu o influență cultă.

5. *Chestionarele* (Hasdeu, Odobescu, N. Densușianu). Valoarea de autenticitate a datelor depinde în mod fatal de la informator la informator. În cazul chestionarului Densușianu, I. Oprișan și A. Fochi ne asigură că nu există mistificări, dar «legenda» menționată mai sus a făcut parte dintre aceste răspunsuri.

6. *Informații întâmplătoare*, întâlnite în diferite lucrări. Autenticitatea lor este destul de greu de stabilit, ele trebuind studiate cu atenție de la caz la caz. Un exemplu de asemenea informație (fără comentarii, acum): se consemnează că bunica soției lui G. Călinescu îi spunea acestuia: «să nu uiți că noi, cei de-aici, suntem Daci» (I. Bălu, *Viața lui G. Călinescu*, 1981, p. 148).

Informațiile - de orice categorie - nu trebuie studiate separat, ci într-o perspectivă cât mai largă. Este necesar un permanent studiu comparat cu date de natură arheologică sau istorică, dar și o coroborare a diferitelor categorii de izvoare ce ne transmit tradiții. Se înțelege că o informație este mult mai sigură (atât ca autenticitate cât și ca veridicitate) dacă ea este adusă la un număr mai mare de surse, pe cât posibil din categorii diferite.

Din motive obiective, multe din tradiții au dispărut în prezent, iar cele care mai persistă sunt în mare măsură corupte de influența cultă. Astfel că doar în foarte puține cazuri poate fi făcută o verificare în toată puterea cuvântului a tradițiilor consemnate în trecut. Din punct de vedere temporal, informațiile cele mai valoroase sunt cele mai vechi (din sec. XVIII de ex.), adică dintr-o perioadă în care posibilitatea de influențare cărturărească să fie minimă sau chiar nulă.

Cercetarea unui număr mare de tradiții arată că ele se concentrează în anumite zone. Astfel, Oltenia este foarte bogată în legende sau toponime care se referă la Romani sau la împăratul Traian. Este zona căreia-i este specifică legenda «Domnului de Rouă». În schimb, prin Banat, Țara Hațegului, Mărginimea Sibiului este atestată și amintirea Dacilor. Această situație nu este întâmplătoare; ea poate fi lămurită de împrejurările istorice. Concentrările de tradiții în anumite zone, nu și aiurea, arată că aveam de a face cu tradiții în cea mai mare parte autentice.

O analiză atentă a tradițiilor populare românești poate aduce noi date cu privire la procesul etnogenezei și la continuitatea noastră. Scrupulosul arheolog Teohari Antonescu nu a ezitat să le întrebuințeze în cartea sa *Columna Traiană* (1910) - ca să cităm doar un singur exemplu. În același timp, aceste tradiții sunt și mărturii ale profilului spiritual al poporului nostru. Felul în care ele s-au păstrat, ca și alterările lor, țin de ceea ce Hasdeu numea «psychologie poporană». În termeni contemporani, este vorba și de o istorie a mentalităților.

A. M.

Lessico etrusco-latino comparato col nuragico

di Massimo Pittau

Alfred Ernout, autore - assieme con Antoine Meillet - del *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, aveva scritto nel 1930 un importante saggio, nel quale aveva tentato di individuare i *vocaboli latini che avessero una origine etrusca*: *Les éléments étrusques du vocabulaire latin* («Bull. de la Soc. de Ling.» XXX 82 sgg., ripubblicato nella raccolta dello stesso A. Ernout, *Philologica*, Paris 1946, I, 21-51). Questo saggio viene citato di frequente dagli etruscologi, però è un fatto che il tentativo dell'illustre filologo-linguista francese non è stato ripreso ed approfondito da alcuno studioso da più di mezzo secolo.

Dico subito che da ormai 7 anni mi sono prefisso la precisa finalità di *proseguire* l'importantissimo studio dell'Ernout, ma insieme anche di *perfezionarlo*.

In effetti nello studio dei rapporti che sono intercorsi, in tema di prestiti lessicali, fra le due lingue, l'Ernout aveva finito col privilegiare parecchio lo studio del lessico latino e col trascurare invece quasi totalmente il lessico etrusco. Ad un tale privileggiamento l'Ernout era stato portato da due differenti condizionamenti culturali, uno personale e l'altro storico-ambientale.

In primo luogo si deve considerare che egli era un *filologo classico*, interessato sia alla ricostruzione filologica dei testi latini, sia allo studio dello sviluppo storico della lingua di Roma (significativa è, a questo proposito, la sua collaborazione con Antoine Meillet per la composizione del già citato *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, nei modi e nei limiti chiaramente indicati nell'«Avertissement»), mentre la conoscenza che egli aveva della lingua etrusca era piuttosto scarsa ed inoltre superficiale. In secondo luogo si deve riconoscere, ad onor del vero, che notevolmente scarsa e superfi-

ciale era la conoscenza che perfino gli specialisti avevano, in quel torno d'anni, della lingua etrusca in generale. Si consideri, ad es., che negli anni Trenta mancavano o almeno erano di difficile accesso e quindi pochissimo conosciuti repertori che mettessero a disposizione degli studiosi l'intero patrimonio lessicale etrusco, che risultava salvato e conservato dalle fonti antiche, epigrafiche e letterarie.

Mentre pertanto lo studio comparativo fra il lessico latino e quello etrusco avrebbe dovuto logicamente implicare il raffronto puntuale di ciascun vocabolo latino studiato con uno corrispondente etrusco, è avvenuto invece che l'Ernout, con sua piena consapevolezza ed esplicita dichiarazione (op. cit. p. 27), si sia dovuto limitare solamente allo studio dei vocaboli latini. In effetti egli ha mandato avanti lo studio di un certo numero di vocaboli latini - privi di etimologia indoeuropea o di etimologia verosimile (op. cit. p. 26) - arrivando ad affermare una loro «presuntiva origine etrusca» o in virtù di considerazioni di ordine storico-culturale oppure in virtù di fenomeni di «formazione lessicale» e, più precisamente, perché tali vocaboli latini risultavano caratterizzati da particolari *suffissi*, che lo stesso Ernout o precedenti studiosi avevano individuato e classificato come «suffissi etruschi».

Dico subito che, nonostante tali deficienze di metodologia e nonostante i numerosi e prudenti dubbi che lo stesso Ernout aveva prospettato circa le sue analisi e conclusioni, i risultati positivi da lui conseguiti sono stati notevolissimi e mostrano appieno la sua spiccata genialità di studioso.

Tuttavia il difetto di fondo nella sua metodologia restava ed era notevole: lo ripeto e ribadisco, il mancato raffronto puntuale di ciascun vocabolo latino dichiarato di probabile «origine etrusca» col corri-

spondente vocabolo «prototipo» etrusco (op. cit. p. 27).

Orbene, il primo perfezionamento metodologico che ritengo di aver apportato, col mio lavoro, allo studio dell'Ernout consiste per l'appunto nella *comparazione puntuale* che ho effettuato, caso per caso, di un vocabolo latino con uno corrispondente etrusco. Tale comparazione mi è stata possibile soprattutto in virtù di una semplice ma anche importante circostanza: la pubblicazione, da parte di Massimo Pallottino e della sua scuola, del fondamentale *Thesaurus Linguae Etruscae* (Roma, 1978), il quale contiene l'intero materiale linguistico etrusco che ci è stato conservato da tutte le fonti antiche, epigrafiche e letterarie. In virtù di questo *Thesaurus* mi è stata notevolmente agevolata la possibilità di *comparare* un vocabolo latino con uno corrispondente etrusco e viceversa, ossia di effettuare un sistematico passaggio dal *terminus ad quem* al *terminus a quo* e viceversa.

D'altra parte, su questo punto ritengo di aver apportato un altro perfezionamento metodologico non soltanto allo studio dell'Ernout, bensì anche alle analisi etimologiche che sono state fatte da etruscologi recenti circa la «direzione» dei prestiti: «Dal latino all'etrusco oppure dall'etrusco al latino?».

In quasi tutti i recenti manuali o libri relativi alla lingua etrusca viene presentato il seguente elenco di vocaboli etruschi che sarebbero derivati dal latino: *cale/calvus, ceice/caecus, clauce/glaucus, clute/clo-dus, cnare/gnarus, cresse/crispus, hapre/faber, helve/helvus, herme/firmus, lecne/licinus, lunce/longus, lusce/luscus, macre/macer, manca/mancus-a, mute/mutus, palpe/balbus, peiße/paetus, plaute/plautus, prute/brutus, raufe/rufus, sature/satur, sceva/scaevus, surte/surdus, visce/viscus*.

Quasi sempre io ho proceduto a ribaltare totalmente il verso della derivazione: a mio giudizio si tratta non di vocaboli etruschi derivati dai latini, ma, viceversa, di *vocaboli latini derivati dagli etruschi*.

Tale mio totale ribaltamento di prospettiva trova il suo fondamento e la sua giustificazione in tre differenti considerazioni, una di carattere negativo e due di carattere positivo.

Innanzitutto si deve considerare che i vocaboli latini citati (nonché gli altri che presenterò più avanti) risultano fino al presente o totalmente privi di etimologia oppure presentano etimologie indoeuropee confuse ed incerte. In secondo luogo avviene che a favore dei vocaboli etruschi nei confronti di quelli latini intervengano due fattori di privilegio: 1) I vocaboli etruschi godono di una *precedenza cronologica*, cioè in generale risultano documentati assai prima di quelli latini; 2) godono di una *preminenza*

culturale, cioè appartengono alla lingua di quel popolo etrusco che ha esercitato numerosi e profondi influssi culturali di ogni genere sulla nascente civiltà romana.

Si consideri che, nell'affermare, ad es., nella coppia *hapre/faber* la derivazione del secondo termine latino dal primo etrusco in virtù sia della *precedenza cronologica* della documentazione sia della *preminenza culturale* delle quali gode il termine etrusco, in effetti io non faccio altro che applicare due criteri che implicitamente, ma anche sistematicamente, vengono applicati nei rapporti comparativi che vengono stabiliti fra il lessico latino e quello greco: in tutte le analisi etimologiche relative a vocaboli latini e greci *derivati* (cioè non *corradicali*) si dà sempre per scontato che un certo vocabolo latino derivi da uno corrispondente greco, per la ragione che a favore di questo intervengono sia il privilegio della *precedenza cronologica* nella documentazione sia il privilegio della *preminenza culturale* che la civiltà greca ha esercitato a lungo su quella romana.

Ovviamente quanto ho detto va inteso come norma generale rispetto al caso comune di prestiti etruschi entrati nel latino, ma salve le eccezioni della derivazione opposta, le quali certamente esistono, e sono però da vedersi e da dimostrarsi a parte, caso per caso.

* * *

Ma un altro importante perfezionamento da me effettuato rispetto allo studio dell'Ernout è consistito nella messa in atto di un secondo processo di *comparazione* fra i vocaboli latini ed etruschi studiati ed i vocaboli di una terza lingua, quella *paleosarda* o *nuragica*.

I *Nuragici* erano la popolazione dell'antica Sardegna, quella che aveva abitato l'isola prima della sua conquista da parte dei Cartaginesi e dei Romani ed anche in concomitanza con questi. Essi derivano la loro denominazione dal monumento tipico e caratteristico della loro civiltà, il *nuraghe*, che è una «torre» tronco-conica costruita con grossi massi e che caratterizza tuttora il paesaggio geografico dell'intera isola, nella misura di circa 6mila unità.

Esistono alcune stringenti e significative testimonianze storiche circa la parentela etnica fra i Nuragici della Sardegna e gli Etruschi dell'Italia centrale. Innanzi tutto c'è un passo dell'autorevolissimo geografo e storico Strabone, il quale, parlando dei Sardi Nuragici ribelli, quelli che avevano finito col rifugiarsi nelle montagne e nelle impervie coste della Sardegna centro-orientale per non sottostare pri-

ma al giogo cartaginese e dopo a quello romano, dice testualmente e lapidariamente: «ed erano Tirreni» (Τυρρηνοὶ δ' ἦσαν) (V, 2, 7). Ed è appena da ricordare che Τυρρηνοὶ οὐ Τυρσηνοὶ era la denominazione con cui i Greci chiamavano gli Etruschi; denominazione dalla quale del resto è in seguito derivata quella latina di *Tusci* (cioè *Turs-ci*) ed *Etrusci*.

In secondo luogo è da ricordare che l'etnico Τυρσηνοὶ οὐ Τυρρηνοὶ veniva dagli antichi riportato al sostantivo Τύρσις, Τύρρις «torre» (cfr. lat. *turris*), che sia Dionigi d'Alicarnasso sia Tzetzes indicano come vocabolo «etrusco» (cfr. *Thesaurus* cit. p. 418); l'etnico pertanto veniva spiegato come «costruttori di torri», con una connessione e spiegazione che è stata accettata da quasi tutti gli studiosi moderni. Ebbene, se c'era, in tutto il vasto quadro dell'antico Mediterraneo, un popolo al quale si poteva adattare in maniera perfetta la denominazione di *Tirreni*, cioè di «costruttori di torri», questo era per l'appunto il popolo dei Sardi Nuragici, quello che ha punteggiato tutta la Sardegna di circa 6 mila «torri», cioè di circa 6 mila «nuraghi». Questi sono disseminati in tutte le zone dell'isola, comprese le coste e pertanto erano facilmente visibili dai naviganti di tutte le nazionalità, che avessero toccato o costeggiato la Sardegna oppure la avessero visitata per motivi di commercio o d'altro.

Ed è pure da interpretarsi che il nome di *Tirreni* o *Tirseni* in origine fosse proprio dei Nuragici della Sardegna e solamente in seguito sia passato anche ai loro connazionali Etruschi, i quali lo presero *dopo* la loro trasmigrazione dalla Lidia in Italia, secondo la notissima tesi di Erodoto (I 94); tesi orientalista e migrazionista, la quale è stata contraddetta, fra gli autori antichi, dal solo Dionigi di Alicarnasso, ma è stata ripetuta e convalidata da una *trentina* di autori greci e *latini* e la quale è ormai accettata dalla maggioranza degli etruscologi attuali, come ha dovuto riconoscere, malvolentieri, Massimo Pallottino in un suo studio del 1961, ma ripubblicato di recente (*Saggi di antichità*, Roma 1979, pp. 158, 164-165).

Esistono alcuni chiari e stringenti indizi del fatto che anche i Tirreni Nuragici della Sardegna fossero originari della Lidia, nell'Asia Minore. In primo luogo c'è un antico scolio al *Timeo* di Platone, il quale collega a triangolo la *Lidia*, la *Sardegna* e *L'Etruria* o Tirrenia. Accenna inoltre ad un collegamento fra la denominazione di *Sardis*, capitale della Lidia, e la denominazione della *Sardegna* (*Platonis dialogi*, curante C.F. Hermann, Lipsia 1877, *scholia in Timaeum* 25 B, p. 368).

In secondo luogo è un fatto che i Greci chiamassero *Sardiani* (Σαρδιανοὶ) sia gli abitanti di

Sardis, capitale della Lidia, sia gli abitanti della Sardegna. E perfino i Romani chiamavano *Sardi* non solo gli abitanti della Sardegna, ma anche quelli della lidia *Sardis* (Plauto, *Miles Gloriosus* 44; Festo 474).

Inoltre il nome dell'attuale villaggio sardo *Serdiàna* (CA) mostra di corrispondere strettamente alla *Sardianè* (Σαρδιανή), che era la regione della Lidia attorno a *Sardis*.

Che i Tirreni dell'Etruria e i Tirreni Nuragici della Sardegna fossero due popoli imparentati, in virtù della loro comune origine della Lidia, è confermato da due notazioni storiografiche romane. L'erudito Festo (473-474), in un passo purtroppo mutilo ma non incomprensibile, parlando degli abitanti della città etrusca di Veio oppure dei suoi re o lucumoni, dice che si chiamavano *Sardi*.

In secondo luogo Servio, il noto ed autorevole commentatore di Virgilio, ci informa che l'etrusca *Populonia* era stata fondata dai Còrsi (Aen. X 172); ma - preciso io - i Còrsi, prima che abitanti della Corsica, erano stati un ramo dei Sardi Nuragici, che era sbarcato nella Corsica meridionale importandovi il monumento tipico della sua civiltà, cioè il *nuraghe*, dando origine alla cosiddetta «civiltà torreana» (ossia delle «torri nuragiche») e dando il nome all'intera *Corsica*. Tutto ciò viene confermato sia dal fatto che anche nell'antica Sardegna esisteva una città chiamata *Populum* (Πούπουλον, Tolomeo III, 3; l'attuale Pula?), sia dal nome personale etrusco *Cursni*, al quale già W. Schulze (LEN pp. 156, 555) aveva riportato il lat. *Corsinius*.

Esistono anche numerose connessioni di carattere culturale ed anche di carattere religioso, che legano strettamente i Tirreni Nuragici della Sardegna ai Tirreni Etruschi dell'Italia centrale e che confermano la loro parentela etnica. Per tali connessioni mi vedo costretto, per evidenti esigenze di economia espositiva, a rimandare a numerose pagine dei miei libri *La Lingua dei Sardi Nuragici e degli Etruschi* (Sassari, 1° ristampa 1983, edit. Dessì) e *Lessico Etrusco-Latino comparato col Nuragico*, (Sassari 1984, edit. Chiarella). Però le connessioni più numerose, più significative ed importanti sono quelle di carattere linguistico, le quali dimostrano, in maniera più che soddisfacente, la stretta affinità o parentela fra la lingua nuragica e quella etrusca. Sono convinto di poter dare sostanziali e significative prove di tale mia tesi in questa mia odierna comunicazione.

Intanto prevedo una ovvia domanda da parte dei presenti: «Quale documentazione si possiede della lingua dei Sardi Nuragici?».

Fino agli anni Cinquanta si riteneva che della lingua dei Sardi Nuragici si possedessero solamente relitti toponomastici ed a questi avevano dedicato la loro attenzione ed analisi Benvenuto Terracini, Vittorio Bertoldi, Carlo Battisti, Gian Domenico Serra, nonché il maestro della linguistica sarda, il tedesco Max Leopold Wagner. Senonché la pubblicazione dell'importantissima opera dello stesso M.L. Wagner, *Dizionario Etimologico Sardo* (I, III, Heidelberg 1960-64) ci ha assicurato che della lingua nuragica noi conserviamo tuttora anche relitti lessicali, i quali fanno parte del vocabolario dell'odierno neosardo, cioè della lingua sarda, che è notoriamente neolatina. Più di un migliaio di attuali vocaboli sardi che il Wagner presenta come «probabilmente preromani», per il fatto che non trovano alcuna possibile spiegazione etimologica né con basi latine né con basi neolatine di lingue di superstrato (catalano, spagnolo, italiano antico e moderno), sono ovviamente da interpretarsi come «probabilmente paleosardi o nuragici».

Tengo a precisare che ho rinvenuto anche una decina di *iscrizioni nuragiche* - scritte in alfabeto greco-etrusco -, ma per il momento non mi sono impegna-

to granché per la loro decifrazione, dato che mi sento già molto a mio agio nello studiare relitti lessicali nuragici, di cui conosciamo sia il «significante» sia il «significato», mentre ovviamente dei vocaboli che risultano in una iscrizione non ancora decifrata, si conosce solamente il «significante».

Presento adesso un elenco di 77 isolesi latino-etrusco-nuragiche. Tengo a precisare che le chiamo *isolesi* e non *isoglosse* per il fatto che con tale denominazione intendo sottolineare che i miei accostamenti comparativi fra il latino, l'etrusco e il nuragico sono limitati esclusivamente a *fatti lessicali*, nei loro risvolti fonetici e semantici, mentre ne risultano del tutto esclusi accostamenti di carattere morfologico e sintattico. Sul piano della comparazione fra diverse lingue è evidente che lo studio dei loro rispettivo lessico è un *prius*, rispetto al quale lo studio della loro morfologia e della loro sintassi è un *posterius*.

Il lessico infatti ci offre i «termini», mentre la morfologia e la sintassi ci presentano i «rapporti» fra i termini; ma lo studio dei «rapporti» presuppone logicamente e necessariamente quello dei «termini» rapportati.

LATINO	ETRUSCO	NURAGICO (Paleosardo)
abrotanum aprotanum «abrotano»	Aprtna	párdamu párdimu «abrotano»
agaso-onis suff. «cavallaro»	Aχsun	(a)gasòne bàsone «cavallaro» Basonilo t.pn.
alaternus suff. «linterno»	Alθrna V sec.	(alatérru) arridili «linterno» Aladurre
ancarius «corriere»	Ancarie Ankariu	(M. Ancari)
ancus «dal braccio rattappito» Ancus	Anxe VI sec.	ANKΩ (iscrizione)
apis «ape»	Api	(ape) «ape» abiòì (< apione) «gruccione»
apiastra suff. «gruccione» apium «appio» «erba delle api»	ἄπιουμ φανίνουμ «appio delle rane» Apiè, Apiu	(ápplu) «appio»

aquila «aquila»	Axule	(ábbila) ácula, ákkili «aquila» akkilòni «aquila anatraia» abbilàstru
aquilo-onis suff. «aquilone» aquillastro it. Aquilinus suff.	acilune	
Aracus	Acvilna VI sec.	arclréddu (< aracirellu) «falco»
asinus-a «asino»	ἄρακος «falco»	(àsinu) àinu «asino»
autumnus suff. «autunno»	Asna (CII 120)	attónzu «autunno»
belva belua velua «belva»	Autamene VI sec.	Belvi tpn. «cinghiale» (?)
bestia bistia «bestia» Bestius	Velva Velua	(bestiólu) bistrancu «asino»
broccus-a «sporgente» Broccius Brocina suff.	Pistia Pestiu	broccu «piolo»
brutus «bruto»	Pruciu Prucina REE 1981, n. 61	bruttu-a «sporco»
bullà «bolla» «borchia»	brutto-a tsc. anche «sporco» Prute Brutis Th. 380	bullúnca «bolla»
butro-onis suff. «grappolo»	pulumχya «borchie» pl.	(budròne) putròne «grappolo»
Camusius camuso it. «dal naso schiacciato»	Putrne	pira camusina «sorta di pera schiacciata sulla cima»
carina suff. «carena, chiglia»	Kamusa	carèna «scheletro, carcame» Carenake tpn.
Carullius	Karina	ghirièlle kirièlle «crisantemo agreste» garulèu «residuo giallo sul miele»
claudus «zoppo» claudaster suff. Claudius	γαραυλέου «crisantemo agreste» (giallo)	betzu cradóddu «vecchio cadente o decrepito»
	Clavtie Klavtie V sec.	

corona «cerchio» «corona»	Curuna	(coròna) «cerchio» Coronèò tpn. Coronadèò tpn. Corunèle tpn. Goronèa tpn. Gorònna tpn.
Corsus Corsinius suff. «Còrso»	Cursni	Cursus Cursius
cortina suff. curtina «caldaia», bacinella, tripode oracol.» Curtinius	kurtina VII sec. Curtine V sec. Cortennano tpn. tsc.	Gorthène tpn. Gortinie tpn. Gortènnera tpn.
crispus «mosso, ondulato, riccio» crispare «agitare» Crispin(i)us suff. Crispio-onis suff.	Crespe Crespnie	(crispu) «mosso, accelerato» crispésu «frullino» ghispárru «attizzatoio» Crisponi
curia «curia» sella curulis «sella curule» curo-onis suff. «sacerdote della curia»	Curia	gùrúle, gùrule «sella fra monti» Curulái tpn.
curvus «curvo» Curvinius suff.	Curve Kurvena (arc.)	(s'incurbiàre) «abbassarsi, chinarsi»
fabā, faberra suff. «fava» Fabius (iscrizione bilingue) Fabullinus suff.	φαβουλλωνια «fava porcina» Fapi Faplni	fabólica «grossa fava»
faber «fabbro» Fabrinus suff. Faburnus suff.	Hapre Haprne Hapirna VI sec.	(frabu) «fabbro»
fanum «tempietto» fanister suff. Fanestris suff.	fanu «tempietto sepolcrale»	VANAS (iscrizione)
faustus fastus «favorevole»	hausti Fasti Hasti	Fanaris tpn. FAUSTI (iscrizione)
filex-icis filce, felce «felce»	Filece Felce	(filike) «felce» Filikère tpn. Filíquaitpn. Filíquòre tpn. Filíquúri tpn. Filígòro tpn. Filígórrri tpn.

fons-tis funtana «fonte,-ana»	Puntna	(funtána) puntána «fontana» Puntanèle tpn.
fungus «fungo»	Puncvs Punce	(fungos) pl. thúnniu «fungo»
fur, furo-onis suff. «ladro» furax-acis suff. «dedito al furto»	Furace	(furòne) «ladro» furuncu furánciu (lu) «ladroncello»
galena suff. «piombo argentifero»	Calina Th. 381	galanza «piombo argentifero» (M. Genziana)
gentiana gentiaca «genziana»	κικένδα «genziana»	
glandis clandis «ghianda»	Clanti Clandius Th. 381 Chianti tpn. tsc.	(grande) lande,-iri «ghianda» lándara «ghiandola» Landiraxi tpn.
gleba, gleva cliva «zolla» glebo-onis suff. «contadino»	cleva V sec.	creva «zolla»
grus «gru»	γρύς «gru»	(grue, grua) «gru»
lanius lanio-onis suff. «carnefice» laniena suff. «macelleria» laniare «dilaniare»	Lani lanista «carnefice»	lanzu «magro, smilzo, smunto»
Libitina suff. Lubitina «dea della morte e dei morti»	Liptinia Liptena Th. 384 lupu, lupuce «mori, (è) morto»	allupare «soffocare, asfissiare»
lumbricus-is «lombrico» Limbricius	Lemrecna	lebrékinu limbrikinu «lombrico»
lurco-onis suff. «mangione»	Lurcni	(lurcu) «mangione»
luscus «guercio» luscinus suff.	Lusce Luscni	(alluscoráu) «allucinato, accecato»
maccus «stupido, imbecille»	Maci Macuni	maccu maccòne maccóccu «pazzo,-erello»

mancus-a
mancaster suff.
«manchevole, sinistro-a»

marcus
«martello»
Marcus
Marcinus suff.
Marcellus

membrum
memprum
memrum
«membro»

mufron suff.
«mufione»
mufrius
«selvaticone»

musmo-onis suff.
«cavallino sardo»

mutulus
«mucchio»

«cisto»

offa, offella
offilla suff.
«offa, boccone»

lacus Pantanus
«Lago di Lésina»
pantano it.

pergamum
«altura, roccaforte»
Bergomium tpn.

petro-onis suff.
«vecchio ariete»

porcus
«porco»
porcaster suff.
«porchetto»

pulpa
«polpa»
polpastrello it. suff.

rabula desin.
«ciarlone», «imbroglione»

radius
«spina, dardo, punteruolo,
raggio»

Manca

Marce
Marcne

Mempru
Memru

Nufre

Nusmuna

Mutli

μούτουκα
«cisto»

Muθiku

ufli

Pantna

pantenna tsc. suff.
«pantano, palude»

percums
Pergoms - Th. 386

Petruni

Purce

Pulpa

Raple

Raθiu

mancu
«manco»
manca
«mano manca»

Markè tpn.
Marceddi tpn.

(**mémbu**)
mérmu
mrému
«membro»

mufròne
mugròne
«mufione»
Nugrèu tpn.

musmo-onis lat.
«cavallino sardo»

mutecu med.
(< **muteculu**)
mutrécu
«cisto»

Mudexòne tpn.
Muthike med.

óffu, offéddu
«nodo del filato, batuffolo»

pántamu
pantámu
«pantano, palude»

Burgunello tpn.

betzu pedrale
«vecchio decrepito»
Petronaki tpn.

(**porcu**)
«porco»
porkeddádila
«porcellana» (erba)

(**pulpa**)
«polpa»
pulpúzu
«carne tagliuzzata»

rébbula
«seccatore»

(**raju, razu**)
«fulmine»
araju, arráu
«punteruolo»
raziles
«pietre appuntite»

radians «saettante» radia = = radius	Raθήθ «Saettante» (Apollo) ῥαθία «rovo canino»	
sartago-inis «padella»	Sartagu Th. 87	(sartághine) «padella»
silva «selva» silvestris suff. Silvanus «dio delle selve»	Selvaθri Selvan (s) «dio delle selve»	(silva, sirva) «selva» porcu 'e sirva silvòne, sirvòne «cinghiale» Sirvòddo tpn.
sors-tis «sorte» consors-tis «coniuge» «consorte»	śurθi tuśurθi «coniuge» «consorte»	(sòrte) «sorte» Sortéi tpn. Sortinitha tpn. Súrtana tpn.
spurius «spurio»	Spurie VI sec.	ispórula spórra, spurra «vite selvatica» Sporoddái tpn. Spurulò tpn.
subulo-onis suff. «flautista»	subulo-onis «flautista» Th. 416 Suplri Supluni	sulvare «soffiare» sulpá glr. «succhiare»
surdus surdaster suff. «sordo-astro» Surdillus suff. Surdinus suff.	Surte Surtli	(surdu) «sordo»
tabanus tabo-onis suff. «tafano»	Taφane Taφuni	trabajòni trafajòni «tafano»
tartarum «tàrtaro» Tartarus	tartiria	tardáddu trattáddu «tàrtaro»
trama «trama» trames-itis suff. «sentiero traverso»	Θrama	(trama) «trama» tramòni «grossa trama» tramácu «rete del peritoneo»
turris acc. turrim desin. abl. turri desin. «torre»	τύρσις «torre» Τυρσοί η Νυρί Τυρσοί η Νυρί «Etruschi»	(turre) turra, tòrra «torre» Τυρρα η Νυρί «Nuragici» Torrocòne Torrinu Torroilè Turènes Turriá, Turru (torri nuragiche)

Tuscus (<Turs-cus) «Etrusco»	θuśce	Tòscono tpn. Toscotzò tpn. Tùscana tpn. Tùscanu tpn.
veratrum «verātro» (pianta)	Veratru veladro tsc. Velaθri «Volterra»	billóttiri «cardo dei lanaioli»
vinum «vino» vinea desin. «vigna» vinaceus suff. Vinucius vindemia «vendemmia»	vinum, vinm V sec. «vino» Uinia (ea = ia) Vinac-na VI sec. Vinuc-ena (arc.)	(vinu, binu) «vino» (vinza, binza) «vigna» (binatha) «vinaccia» vinnènna vinninna «vendemmia» Vinnènnere tpn.
vultur (ius) «avvoltoio»	Velθur (iu)	gurtúriu gurtóriu «avvoltoio» Gurturíddo tpn.

Per questa comparazione ternaria che ho effettuata fra isolessi, che sono *latine, etrusche e nuragiche*, mi preme segnalare e sottolineare i seguenti fatti: 1) I vocaboli latini su elencati vengono indicati dai correnti dizionari etimologici come di «ignota etimologia» oppure come di «etimologia incerta e confusa». Per molti di questi vocaboli già l'Ernout aveva prospettato una loro «presunta origine etrusca», soprattutto in virtù dei loro *suffissi*.

2) I vocaboli etruschi elencati risultano tutti nel già citato *Thesaurus Linguae Etruscae*, comprese le «glosse», cioè quei vocaboli che ci sono stati tramandati come «vocaboli etruschi» da autori greci e latini.

La massima parte dei vocaboli etruschi conservati è costituita - come si sa - da nomi personali o *antroponimi*, mentre solamente pochi sono *appellativi* o nomi comuni. Secondo un uso ormai abbastanza frequente, per distinguere gli uni dagli altri ho lasciato *minuscola* l'iniziale degli appellativi, mentre ho indicato con la *maiuscola* quella degli antroponimi. Però è del tutto ovvio ritenere che agli antroponimi etruschi citati corrispondessero altrettanti appellativi, ad es. l'etr. *Alθrna* non designasse solamente un individuo umano, ma significasse anche la pianta del «linterno» (lat. *alaternus*).

Le corrispondenze fonetiche fra i vocaboli latini e quelli correlativi etruschi o sono giustificate dalla comune conoscenza scientifica che si ha dei rapporti fonetici fra le due lingue, oppure ritengo di essere in grado di giustificarle con altri esempi analogici.

3) I vocaboli nuragici da me citati, a causa di più o meno forti discrepanze fonetiche e/o semantiche, *non* possono essere derivati dai corrispondenti vocaboli latini, sono cioè «paleosardi» e noi «neosardi». Solamente per quelli da me indicati fra paren-

tesi può esistere il dubbio se siano paleosardi oppure neosardi; dubbio che, a seconda dei casi, presenta qualche propensione per l'una o per l'altra delle due tesi.

Fra i vocaboli nuragici sono indicati anche alcuni *toponimi* (tpn.), che sono caratterizzati da alcuni formanti nuragici, ad es. i *suffissi*.

Ovviamente dichiaro la mia disponibilità a spiegare e giustificare singolarmente e minutamente la comparazione ternaria da me effettuata fra i vocaboli latini, etruschi e nuragici studiati e su elencati.

Per finire dico di ritenere che dalle comparazioni isolettiche latino-etrusco-nuragiche che ho presentato, se sono vere - come a me sembra che siano - si possono e si debbono trarre le importanti conclusioni seguenti:

1) E' stata trovata l'etimologia di numerosi vocaboli latini, che finora ne risultavano del tutto privi oppure ne presentavano una poco sicura. Più precisamente è risultato che essi sono derivati da corrispondenti vocaboli etruschi.

2) E' stato dimostrato che l'etrusco e il sardo-nuragico erano due lingue imparentate od affini.

3) E' stato ampliato notevolmente il numero dei vocaboli etruschi, dei quali possiamo ormai affermare di conoscere non solo la forma fonetica o «significante», ma anche il valore semantico o «significato»; e ciò in virtù della loro corrispondenza sia con vocaboli sardo-nuragici, sia con vocaboli latini derivati dall'etrusco.

E da ciò si può concludere chiaramente che, *per la decifrazione del significato di troppo numerosi vocaboli etruschi ancora indecifrati nel loro valore semantico, la comparazione ternaria fra latino, etrusco e nuragico costituisce un nuovo mezzo e metodo importantissimo.*

CENTRU RELIGIOS ȘI ASTRONOMIC TRACIC LA CETATEA DIN PETRIȘ?

de HRISTACHE TATU

Încă de la începutul epocii civilizației fierului, în dealul Hațegului, la vest de înălțimea Orlea, pe care se află turnul medieval de la Subcetate, a fost înălțată Cetatea din Petriș, un grandios obiectiv fortificat pentru acea perioadă istorică.

Amplasată pe culmea cu înălțimile care închideau pe această latură Țara Hațegului, pe unde a fost posibilă principala și obligatoria poartă de trecere a drumului mare ce pătrundea din Banat prin pasul Tapae, Porțile de Fier ale Transilvaniei, străbătea Câmpia hațegană și continua pe Valea Streiului spre Valea largă a Mureșului, cetatea a avut scopul strategic de a controla această cale de circulație. Este posibil ca acest drum să nu fi trecut pe la Subcetate, deoarece văile adânci ale Râului Mare, Sibișelului și Streiului, făceau impracticabilă această cale - deschisă probabil mai târziu -, ci străbătea dealul Hațegului prin șaua dintre Pietriș și Orlea din fața laturei sudice a cetății și pe locul pe unde trece drumul național actual, ogașele adânci ale acestor căi de circulație demonstrând aceasta.

Forma de platou prelungit pe care se află, ridicat deasupra unor văi cu pante abrupte și înconjurat din toate părțile ca într-o fortăreață puternic întărită natural, între dealurile Măgura, Orlea și culmea de est de Hațeg, i-a asigurat o poziție greu de cucerit. Cetatea constituie un vestigiu impresionant. Cuprinde o suprafață de aproape 20 ha. A fost împrejmuită cu val din pământ flancat de adânci șanțuri de apărare. Valul, în forma actuală, are la bază 20 m. lățime, iar înălțimea lui, măsurată din șanț, se menține încă între 5-6 m.

Pentru întărirea capacității defensive, valul a fost întărit cu palisadă cu parament din pământ ars în grosime de 1,80 m. Pe latura de est, unde terenul este mai ușor accesibil, apărarea a fost asigurată și cu un al doilea val flancat de șanț de apărare, plasat la 80 m. în fața primului, în lungime de 650 m., cu scop de a proteja și drumul de acces pe distanță de 200 m. înainte de a pătrunde în cetate.

Intrările prin cele două părți, de la est și vest, surprind printr-un fel de grandoare. Drumurile de acces către ele sunt străjuite pe ambele laturi de fortificațiile ce împrejmuiesc cetatea, care, cu măreție s-au rotit în semicerc, dirijând, parcă pătrunderea lor spre incintă, ca să se oprească apoi în stâlpii în care au fost montate porțile. Drumul la poarta de est pornește de la cota terenului 400, unde se află bufetul «Zimbru» din pădurea Hațegului. La poarta de vest se ramifică din drumul care se îndrepta spre Subcetate prin

șaua dintre Orlea și Petriș. Altă cale urca în serpentină din câmpul Răstoacă de la est de Hațeg.

Fiécare dintre cele trei drumuri au fost prevăzute cu puncte întărite pentru supraveghere și pază. Un val de pământ pe drumul de către bufetul Zimbru, în locul unde se întretaie cu o altă cale ce urca din valea Streiului. Punct întărit în apropiere de șeaua dintre Orlea și Petriș. De asemenea, pe o creastă situată la nord de al treilea drum, pentru a supraveghea câmpul de la est de Hațeg.

Cetatea din Petriș nu este cunoscută în forma în care o prezentăm. Figurează încă în repertoriile Institutelor de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca și București, ca fiind un val din pământ sub formă de U cu palisadă, având parament din pământ ars, fără a se menționa existența șanțurilor de apărare, datarea corespunzând Hallstattului A sau B, respectiv secolele XII-IX î.e.n.

Și a fost firesc să impresioneze pe cei care au văzut-o. Colonelul Zagoritz a depus Academiei Române, prin anii 1942, o lucrare în care căuta să demonstreze, neîntemeiat desigur, că ar reprezenta adevărata capitală dacică. A și întocmit un studiu din care rezultă că pentru apărarea fortăreței întărită natural, în care este instalată, ar fi necesitat 30.000 de ostași, iar pentru apărarea exclusivă a cetății aprecia ca suficient un număr de 8.000 de oameni. Personal, în calitate de cercetător voluntar al Muzeului Deva pentru Țara Hațegului, printr-un memoriu înaintat Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, în ianuarie 1979, am demonstrat că această cetate reprezintă mai mult decât ceea ce se știe despre ea, solicitând să fie efectuate cercetări.

Urmarea a fost că în vara aceluiași an, V. Vasiliev din Institutul clujean și I. Andrițoiu, muzeograf la Muzeul din Deva, mi-au solicitat să organizeze șantierul adecvat și să particip la cercetări.

Săpăturile întreprinse au relevat că cetatea a fost locuită. Au fost descoperite locuințe de suprafață dispuse în aliniament pe trei rânduri în bucla semicerc de la poarta de vest pe suprafață de peste un ha. Un alt rând de locuințe a fost identificat înapoia valului de apărare de pe latura de est. În cuprinsul lor s-a descoperit multă ceramică, chirpic ars, rezultat din pereții din împletitură de nuiele, construiți pe fundații din piatră, vetrele fiind pardosite cu pământ bătut, după care au fost lipite cu acel mortar din pământ utilizat de oamenii satelor românești până nu prea demult.

Secțiunea săpată transversal pe valul de apărare a scos la iveală structura sistemului constructiv al palisadei. Au fost dezveliți parii marginali îngropați în pământ la interval de 1,80 m., legați între ei cu bârne, constituind scheletul lemnos în care s-a efectuat emplectonul din amestec de pământ cu nuiele. Această lucrare de genistică antică prin ardere a devenit un bloc monolit masiv. În structura omogen arsă se constată amprente nuielelor care, arzând, au lăsat goluri prin care a mai pătruns aer și întreținut focăritul.

Interesant este faptul că lemnul gros, parii și bârnele de legătură n-au

ars și nu s-au transformat în cenușă, ci, complet carbonizați, au rămas întregi, la dimensiunile la care au fost introduși în lucrare.

Modalitatea prin care a putut fi arsă, destul de omogen, această masă de pământ în grosime de 1,80 m, aplicată mai târziu și pentru arderea palisadelor din piatră și pământ la fortificațiile de la Ponorici, unde piatra a ars până la calcinare, nu-și găsește încă o explicație plauzibilă (H. Tatu, Dr. V. Moraru, *Dispozitivul defensiv dacic de la Ponorici*, Sargeția 1983).

Cercetările arheologice documentează existența acestei cetăți ca reprezentând centrul unei uniuni tribale tracice din primă etapă a civilizației fierului. Analiza materialului ceramic descoperit confirmă datarea cunoscută, ca aparținând secolelor XII-VII î.e.n.

Cetatea a constituit și loc de refugiu în cazuri de primejdii pentru populația tracică atestată în numeroasele așezări din împrejurimile ei: Hațeg, Sântămărie Orlea, Subcetate, Sânpetru, Unirea, Plopi, Balomir etc., aflate în mănăstirea câmpie a Țării Hațegului (V. Vasiliev, *Cercetări la cetatea din Petriș*, Sargeția 1983).

Acest obiectiv interesant, care se apropie ca vechime tezaurului de la Hinova, ne-a determinat să investigăm ținutul, pentru a ne convinge dacă nu cumva există și alte asemenea vestigii contemporane lui.

Străduința n-a fost influctuoasă. Pe dealul Târnov din satul Sânpetru, am descoperit o cetățuie contemporană cu Cetatea din Petriș, mult mai mică, constând din două valuri din pământ, unul de 30 m., iar al doilea de 90 m., în funcție de lățimea culmei de apărare, flancate cu șanț de apărare și prevăzute cu palisadă având parament din pământ ars.

Și nu departe de satul Bercu din comuna Bretea Română, am descoperit un val din pământ, de aceeași structură ca cele din Petriș, care închidea o cale de urcat către Plaiurile Luncanilor, pe o culme până în satul Ursici.

În anul 1982, participând la săpăturile efectuate la turnul medieval din dealul Orlea, am putut constata direct că locul cu importanță strategică pe care a fost înălțat, a fost intens folosit atât în epoca bronzului, cât și la începutul civilizației fierului. Ceramica și chirpicul ars, rezultat din construcții contemporane cetății din Petriș, dovedesc că poziția acestui loc a fost utilizată chiar pentru a deservi cetatea. (A. Rusu, *Cercetări la cetatea medievală Orlea*, Sargeția 1983).

Cercetările la Cetatea din Petriș n-au fost încheiate. O nouă prezentare, care să schimbe cele cunoscute până acum, nu s-a putut întocmi. Prezentarea de față semnaleză descoperirea a noi obiective contemporane cetății de la Petriș, care a constituit și un centru religios și, poate, chiar cu preocupări astronomice.

Este de înțeles că asemenea practici n-au putut avea loc decât într-un organism social bine încheșat, într-o formațiune politică. Ori, după cum rezultă din prezentarea de față, acest obiectiv a fost realizat de către o uniune tribală, o formă inițială de organizarea a popoarelor.

H. T.

URME ALE CAVALERULUI TRAC ÎN BOCETUL DIN MEHEDIŢI

de ALEXANDRU STĂNCIULESCU - BÎRDA

Judeţul Mehedinţi, străvechi pământ românesc, situat în vestul Olteniei, constituie o zonă folclorică dintre cele mai bogate ale ţării. Satele din partea colinară şi muntoasă, sunt în special aşezări care, conform atestărilor documentare, însumează multe sute de ani de existenţă neîntreruptă. Pe lângă documentele scrise, descoperirile arheologice relevă forme de viaţă şi culturi locale milenare. Pretutindeni întâlneşti relicve şi construcţii dacice şi romane.

Aici au fost vechi cetăţi ale statului dac, despre care se mai păstrează încă legende. Aici s-au construit cetăţile Drobeta şi Dierna şi tot aici, din raţiuni strategice bine chibzuite, vestitul Apolodor din Damasc a fost însărcinat să construiască un pod peste Dunăre. Peste munţi se aflau renumitele izvoare tămăduitoare ale lui Hercule, azi Băile Herculane. Despre părţile mehedinţene vorbesc în scrierile lor vechi istorici şi călători, le menţionează cartografi de renume, începând cu Ptolemeu. Mehedinţul era străbătut de un drum fortificat care făcea legătura între Drobeta şi Valea Jiului. Numeroasele şi foarte apropiatele castru romane înşirate de-a lungul acestui drum dovedesc cu prisosinţă existenţa unei populaţii autohtone puternice, care dădea multă bătaie de cap administraţiei romane.

Cronicile bizantine de mai târziu, descrierile de călătorii din epoca mediavală, primele documente de cancelarie emise de autorităţile româneşti vorbesc despre părţile mehedinţene ca despre o regiune cu populaţie străveche, cu obiceiuri, tradiţii şi trăsături definitorii, de care trebuia să se ţină seamă. Aici a fost multă vreme Banatul de Severin. Sfântul Nicodim a reorganizat viaţa monahală din Ţara Românească, întemeind mănăstirea Vodiţa în secolul al XIV-lea. Legendele locurilor vorbesc de trecerea ori lupta în aceste părţi a lui Mihai Viteazul, Matei Basarab, Mircea Ciobanul, Tudor Vladimirescu şi a multor alţi tribuni ai poporului român.

În trecerea prin veacuri, populația românească din aceste părți de țară și-a alcătuit pe-ncetul, dar trainic nenumărate forme de cultură populară, culese astăzi cu venerație de cercetători. Din generație în generație, s-au păstrat în forme specifice, gânduri, fapte, idei, întrebări, uneori răspunsuri privind marile probleme care au frământat dintotdeauna pe om. Cântece, descântece, vrăji, bocete, doine, balade, ritualuri de naștere, de nuntă și moarte, obiceiuri legate de cursul anului și al vieții, de crugul astrilor și-al vremii, de construcții și așezări, de molime, de dragoste și dor, cutume, hore, țesături și cusături, sculptură în lemn și ceramică pictată, obiecte de uz casnic, gospodăresc și meșteșugăresc sunt doar câteva dintre formele prin care se manifestă cultura populară a acestor oameni.

În cercetările mele de teren am fost uimit de vechimea unor straturi ale acestei culturi populare mehedințene, ce se pot distinge cu ușurință. Analiza atentă a acestor elemente etnologice constituie de fapt nu numai un act de cultură, ci și o gamă largă de documente, în mare parte inedite, care vorbesc de originea, continuitatea și unitatea Românilor pe aceste meleaguri.

Cu câțiva ani în urmă am urmărit, în nordul județului Mehedinți, în Plaiul Cloșani, creația populară numită *Cântecul Bocetului* sau *Cântecul Zorilor*. O parte a acestor cercetări am publicat-o (vezi Al. Stănciulescu-Bîrda, *Bocetul și ritualul înmormântării în nordul județului Mehedinți*, în «Biserica Ortodoxă Română», București, XCVIII (1980), nr. 11-12, pp. 1193-1203 și *Obiceiuri de înmormântare în nord-estul Plaiului Cloșani*, în vol. «Plaiul Cloșani», Drobeta T. Severin, vol. IV, 1982, pp. 69-79).

În cele ce urmează vom remarcă reminiscențe ale cultului Cavalerului trac în bocetul din nordul județului Mehedinți.

Fără a intra în descrierea amănunțită a bocetului ceremonial de înmormântare din aceste părți, nici în analiza cântecului mortuar, indispensabil la aceste manifestări, vom preciza doar unele aspecte, pentru a înțelege mai bine contextul în care surprindem elementul menționat.

De la bun început precizăm că înmormântările din Mehedinți seamănă cu un fel de *nuntă a morții*. Oamenii acestor locuri privesc moartea cu seninătate, uneori chiar cu speranță și umor. Din pregătirile care se fac pentru înmormântare și din cântecele specifice, care se zic pe melodie doinită în toate cele trei zile dintre deces și înmormântare, moartea este văzută ca o *mare trecere, mare drum* dintre viața aceasta și cea de dincolo. Încă fiind în viață, mulți își construiesc morminte, își comandă cruci care le vor însemna mormintele, își cumpără haine «de nuntă», ba chiar își construiesc coșciuge. Totul este firesc, intră în obișnuința vieții. Despre cei decedați se vorbește ca despre unii care nu au dispărut definitiv, ci au *trecut doar* dincolo, unde îi așteaptă pe ceilalți și de unde le urmăresc activitatea. Se fac pomeni, parastase și sărindare cu multă cheltuială, ca să aibă «cei duși pe lumea cealaltă». Rareori de la aceste manifestări lipsesc lăutarii, în special în zona de câmpie. Glumele de la aceste pomeni, ori chiar din timpul priveghiului, fac ca elemen-

tul tragic să privească jinduitor de departe. Nu trebuie să ne surprindă acest fapt. El se întâlnește în toate părțile locuite de Români. Amintim Cimitirul veseliei din Săpânța Maramureșului. Cât de puțin ai fi inițiat în istoria Românilor, nu poate să-ți scape acest aspect și să nu faci cu ușurință legătura cu atitudinea Geto-Dacilor în fața morții.

În timpul priveghiului se deapănă amintiri despre cel decedat, cel mai adesea pline de umor. În fiecare dintre cele trei dimineați un număr de trei, cinci șapte sau nouă femei numite bocitoare cântă din pridvorul casei, cu fața spre răsărit și cu lumânări în mâini, cântece numite *Zori*. În aceste creații, care însumează uneori mii de versuri, surprindem nu numai fiorul artistic, ci și o întregă concepție despre lume și viață. Ca niște preotese de altădată, cunoscătoare ale tainelor vieții și ale morții, aceste femei simple dau sfaturi celui decedat de felul cum trebuie să se comporte în lumea de dincolo, cu cine va trebui să se întâlnească și ce trebuie să vorbească; îl învață cum să folosească banii ce-i va primi la plecare, îl însărcinează cu tot felul de mesaje pentru cei dragi de dincolo, care «au plecat» mai demult. Nu sunt uitate nici durerea și jalea celor care rămân în urmă, rude, prieteni, cunoscuți, dar și clădiri, obiecte, animale și locuri de care decedatul a fost legat sufletește în timpul vieții sale. Toți și toate își cer iertare și își iau rămas bun.

În ziua înmormântării, după ce a fost împodobit *steagul* sau *bradul* cu ceremonialul convenit, după ce s-au făcut toate rânduielile preventive pentru ca mortul să nu devină moroi sau strigoi, coșciugul este ridicat de patru bărbați, cu peșchire prinse la mână sau date peste umăr, și scos din casă. Se are grijă ca mortul să iasă cu picioarele înainte. Când se așează în carul frumos împodobit, bocitoarele din satul Mărășești cântă următorul bocet:

Pentru prima dată în literatura folclorică întâlnim pe Mîntuitorul Iisus Hristos călare, călare pe cal, cal «mare», «mohorât», transportând sufletele

«Scoală, (N), scoală,
Scoală-te-n picioare,
Uită-te-afară-n bătătură,
Până când mai auzi gură,
De vezi cine-a tăbărât,
Un cal mare, mohorât.
Și nu-i calul mohorât,
Dar este Domnul Hristos
Și calul este frumos
Și are perină-n șea,
Numai gata să te ia.
Să te ia și să te ducă
Pe dealul cu brazi mărunți,
C-acolo-ți găsești părinți.
Iar pe dealul cu bujorii
Acolo-ți sunt frățiorii».
(Informatoare Bîrcea I. Ana)

celor decedați dintr-o lume în alta. Elementul acesta amintește cu ușurință de cultul Cavalerului trac, care era foarte răspândit în secolele II - III d. Hr. atât în Dobrogea, cât și în părțile Olteniei și Munteniei. Cavalerul trac era socotit zeul cel mai veșnic (aeternus), stăpânul celor vii (dominus) și al celor morți (catahtonios). Elementul creștin s-a suprapus în momentul în care religia păgână a căzut în desuetudine, în uitare, fiind înlocuită treptat cu noua religie. Totuși, chiar dacă forma a primit o haină nouă, fondul a rămas specific autohtonilor. Pentru a întări convingerea că această reminiscență nu este întâmplătoare în bocetul mehedintean, vom aminti și faptul că într-un alt cântec de bocet, ce se zice pe drumul spre biserică, găsim următoarele:

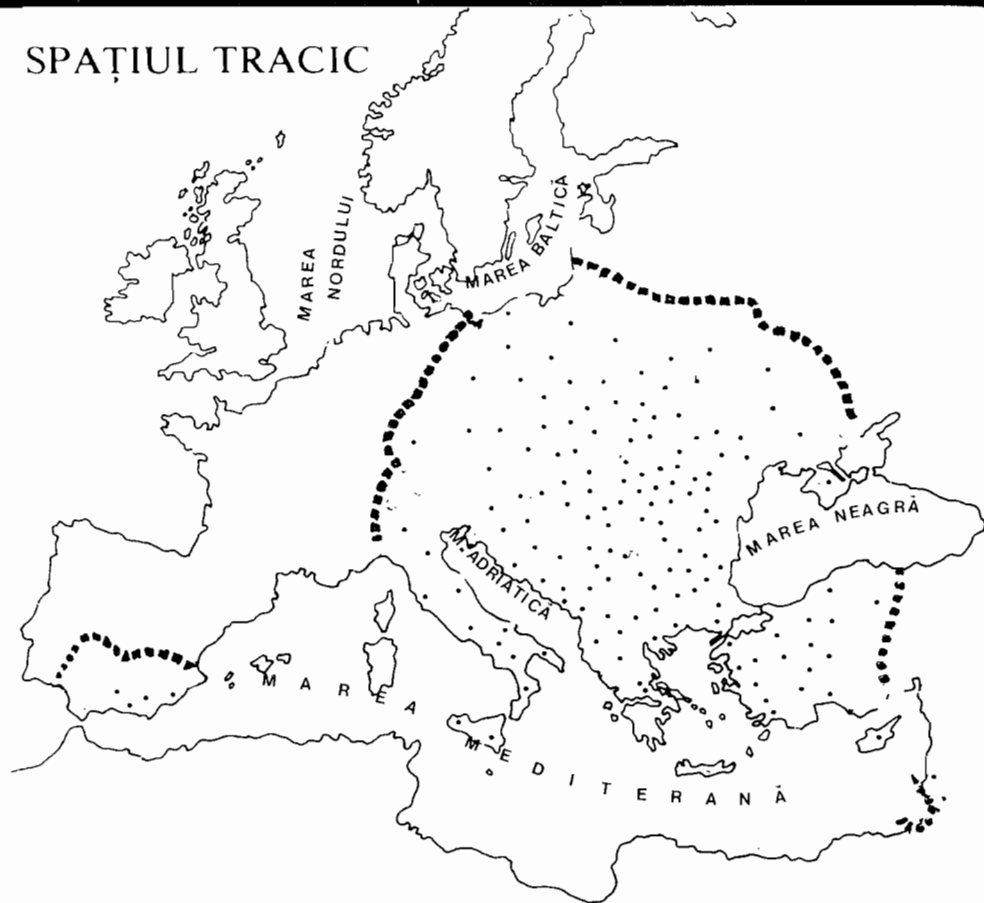
*«Pădure, verde pădure,
Tot așa aduni la lume.
Tot așa mi-ai adunat
Și nu te-ai mai săturat.
Mi-ai luat junii ca pomii
Și neveste cu cunune.
Mi-ai luat mândri băieței,
Rămân în urmă de ei
Multe coase ruginite,
Livezi multe necosite.
Mi-ai luat mândre fete mari,
Rămân în urmă de ele,
Numai negrele mărgele
Și pârau de lacrimi grele.
La umbră de păr uscat*

*Șade o zână bătrână,
Dar ea-i cu condeiu-n mână.
Cartea-i pusă pe genunchi
Și-acolo ea-i scriare (scriere n.n.)
Iarăși vii și morții are.
- (N), de ce nu te-ai rugat
Să te treacă tot la vii,
Tot cu noi pe-aici să fii?
- Ba eu m-am rugat,
Dar când am ajuns,
Cartea s-o-ncheiat
Condeiul s-o rupt,
Sticla s-o vărsat,
Sufletu-a zburat»
(Inform Bărbuț P. Elena, Bîrîiac).*

Această «Zână bătrână», care poartă cartea vieții și a morții, ne indică o zeităte de tip oriental (Mithraice sau Cybele), care a avut o largă răspândire în părțile noastre până în secolul al IV-lea d. Hr., dar și o zeităte locală. Pledăm mai mult pentru această ultimă ipoteză, cu atât mai mult cu cât personificarea pădurii ca zeităte care «adună lumea», cu putere asupra vieții și a morții, ni se pare a nu fi departe de cultul zeiței Bendis a Dacilor. Nu știm dacă autorul anonim a prins în această metaforă ideea dezintegrării din regnul animal în cel vegetal, ca fenomen natural al descompunerii, dar ea nu este întâmplătoare, ci provine dintr-o anume înțelegere filosofică și religioasă a existenței.

Numai un popor care a trăit în permanență pe aceste meleaguri putea să sincretizeze atât de reușit elementele esențiale ale unor religii și concepții ce s-au succedat în timp, să le dea suflet din sufletul său și cu ele să-și aline ceasurile de bucurie sau de jale ale vieții.

SPAȚIUL TRACIC

Tracii sunt neamul cel mai numeros și mai răspândit din lume, după cel al Indienilor (Herodot)

CUPRINSUL

Prof. J.C. Dragan, <i>Le Danube, berceau et voie de communication européenne I</i>	
Al. Madgearu, <i>Cercetarea istorică și tradițiile populare</i>	3
Prof. M. Pittau, <i>Lessico etrusco-latino comparato col nuragico</i>	7
H. Tatu, <i>Centru religios și astronomic la Cetatea din Petriș?</i>	17
Al. Stănculescu, <i>Urme ale cavalerului trac în bocetul din Mehedinți</i>	20

NOI TRACII

Redactia: Via Larga 11, Milano

Direttore responsabile: Sabino d'Acunto
Direz. Foro Traiano 1/A Roma - Reg. Trib. Roma n. 17282 del 31.5.78
Rivista mensile - Spedizione in abbonamento postale gruppo terzo (70%)